

Somorjay Sélysette:

„...hogy a bizottság rajzai és fényképei készletéből kiállítást eszközöljenek.” –

Válogatás a műemléki gyűjtemények korai forrásanyagaiból

Örömmel állunk itt a műemléki gyűjtemények kamarakiállításának megnyitóján. Bizonytalansággal teli, turbulens évek vannak a gyűjtemények mögött, amelyek aggodalomra okot adó viszontagságai a sajtó útján a nagyközönség számára is ismertté váltak. Ez a kiállítás, amely tartalmával és igényes bemutatásával az egykori Táncsics Mihály utcai műemlékvédelmi intézményben folyó tudományos munka legjobb hagyományait idézi, a kiállítás rendezőinek szándéka szerint valóban egy új kezdet reményét kelti.

Tudjuk, hogy a műemlékvédelem helyzete megoldatlan, azt is, hogy a gyűjtemények is csak átmeneti otthonra leltek, ahol azonban szakszerű elhelyezésben hozzáférhetők és feldolgozásuk – mint azt ez a kiállítás is jelzi – ismét lendületet vett, s ez valóban ok az örömrre.

Akik a műemlékvédelem utóbbi húsz évének aktív részesei voltunk, emlékezhetünk, hogy a különféle átszervezési kísérletekben a nagybetűs „Gyűjteményekért” mindig – mondhatni – harc folyt. Az <<ahol a gyűjtemény, ott az intézményes műemlékvédelem>> jegyében. A bennfentesek számára ez zsigerileg egyértelmű volt, a kívülállók nehezebben értették. A felhozott érvek nem tűntek meggyőzőnek, hiszen, gondolhatták, számtalan olyan releváns kutatóhely van, amelyet a műemlékhelyreállítások kapcsán számításba kell venni az Országos Levéltártól és Széchényi Könyvtártól az eldugott plébániai irattárakig, miért kellene épp a műemléki könyvtárnak vagy tervtárnak valamiféle műemlékvédelmi intézmény részeként fennállnia.

Ez a kis kamarakiállítás, azt hiszem, nagyon jól rávilágít erre a miértre is.

Miféle gyűjteményről van ugyanis szó?

Nyilvánvalóan nem múzeumi gyűjtemény, bár sok muzeális értéket őriz, de a rendes múzeumi gyűjteményektől alapvetően eltérő jellege a Magyar Építészeti Múzeummal egy intézményen belül létezve különösen jól érzékelhetővé teszi e különbséget.

Maga a kiállítás szerkezete nyilvánvalóvá teszi, hogy a „Gyűjtemény” önálló egységei műfajilag nagyon különbözők. A legrégebbi dokumentumok levéltári jellegűek, a fotótár korai anyagai önmagukban is megálló fotótörténeti ritkaságok, ám nem értelmezhetők kiszállási jegyzékek és jelentések nélkül, amelyeket az „Iráttár” őriz, s amelyek feldolgozása a történész-levéltáros szemléletét igényli. És mit kezdjen a muzeológia a tervtárral? Igaz, az itt bemutatásra kiszemelt korai időszak tervtári anyaga nemcsak látványos, hanem sok esetben valóban önértékű muzeális tárgynak tekinthető. Nem véletlen, hogy legtöbb esetben, ha a szükség úgy hozza és ez bizonyításra szorul, ennek a korszaknak az anyaga szolgál a „Gyűjtemények” értékének érzékeltetésére. De mit kezdjen a muzeológia a Tervtár mint gyűjtemény – vagy inkább gyűjteményi egység (?) – negyvenezres leltári szám fölötti iratcsomóival, amelyekben sokszorosított rajzok mellett költségvetések, munkanaplók, egyeztetési jegyzőkönyvek végtelen betűtengere lapul.

Közelebb jutunk a műemléki gyűjtemények lényegéhez, ha archívum értelemben tekintünk rájuk. A kiállítás anyagát elnézve a „kincseiből régít és újat vesz elő” szentírási hely ötlött az eszembe. A magyar intézményes műemlékvédelem első húsz évének muzeális emlékei furcsa módon jelenvalónak tűnnek. A régi történetek – legyenek azok módszertani viták vagy személyi villongások – megélt helyzeteket juttatnak az ember eszébe. Az archívumból kiemelt „kincsek” nem csak az egyes gyűjteményeket kapcsolják egymáshoz szövevényes viszonyban, hanem a múlt és jelen közötti folyamatosságot is megteremtik. A gyűjteménygyarapodás jellemzően nem gyűjtő tevékenység révén jött létre – ahogyan az egy múzeumi gyűjtemény esetében elvárható –, hanem spontán módon történt. A gyakorlati műemlékvédelem

folyamatában halmozódott fel és ily módon a műemlékvédelem történetének lenyomatává vált.

Ha tehát gyűjteményként tekintünk a műemlékvédelem archívumára, akkor joggal nevezhetjük intézménytörténeti gyűjteménynek, amely karakterénél fogva egyedülálló, semmilyen más gyűjteménnyel nem vonható párhuzamba és gyarapodása nyilvánvalóan elszakíthatatlan a műemlékvédelmi tevékenységtől.

A műemlékvédelem mögött, amelyet az újabb szakirodalom szívesen definiál „mozgalomként”, jó kétszáz éves történet áll, ha intézményes formájának kezdeteit a francia forradalomtól számítjuk. A magyar műemlékvédelem kezdetét az ideiglenes bizottság 1872-es felállításától szoktuk számítani, bár az intézményes keretek között működő műemlékvédelem kezdetét joggal datálhatjuk 1850-re, a bécsi központú, az egész Habsburg Birodalomra, így Magyarországra is kiterjedő műemlékvédelem kezdetére. Ha azonban az előzményeket, a „mozgalom” megjelenését is számításba vesszük, s a kiállítás ezt teszi a budaszentlőrinci ásatásokat támogató fizetési ív bemutatásával, akkor Jankovich Miklós 1818-ban a hazai régiségek ügyében megfogalmazott felhívását is vehetjük kezdő dátumnak, s ezzel a magyar történet az időtávot tekintve igen közel kerül a nemzetközi folyamatokhoz.

A kiállítás bravúrja, hogy a jószerevével kétszázéves műemlékvédelmi történetet egy kézen megszámlálható emléken és személyen keresztül teszi érzékelhetővé.

Némileg védekezően hat, hogy a bevezetésben szubjektív válogatásként jellemzik a szervezők a kiállított anyagot, jóllehet inkább rafináltan kigondolt bemutatásról van szó, amely a jól megindokolt korszakhatáron belül, a kezdeti húsz évből kiemelt példákon keresztül derít fényt arra, hogyan alakul a praxisból kiindulva intézmény és módszer, egyszersmind demonstrálja azt a máig érvényes tényt, hogy a műemlékvédelemben nincs „végállomás”. Nincs egyszer s mindenkorra lezárt értékkör, nincs örökérvényű módszer, nincs olyan helyreállítás, amelyik örök időkre szólna. A műemlékvédelmet sokszor éri az a vád, hogy befagyasztja a fejlődést, konzerválni akar egy állapotot és nem tűr változást. E kiállítás takarékos keretek

között tudja demonstrálni ennek ellenkezőjét – ez olyan diszciplína, amelyben soha nem fordul elő két azonos eset vagy két azonos módon megoldható feladat. Egyetlen célját, az értékek védelmét csak élénk diskurzusban, az új módszertani lehetőségek alkalmazásával, folytonos szellemi és technikai megújulással érheti el.

A műemlékvédelem hármasként – megismerni, megőrizni, közzétenni – a kiállított időszakban a hangsúly értelemszerűen a műemlékek felvételén – a megismerésen – volt, hiszen azt kellett meghatározni, hogy hozzávetőlegesen mekkora az az anyag, amelynek megóvására törvényt kívántak alkotni.

A felvétel, a dokumentálás professzionális előkészítés nyomán indult, amely a korábbi kipróbált bécsi gyakorlaton alapult. A megvalósítás azonban – a számarvezetőként használható kötött szempontrendszer ellenére – nem volt egységes, hanem nagyban múlott azon, hogy a felvevő személynek mik voltak az erősségei. Jól rajzolt-e, volt-e műszaki előképzettsége, tudott-e fényképezni stb. Ez is egy azon jelenségek közül, amelyek ma ugyanilyen fontossá teszik a közreműködő személyt – digitális fényképezőgéppel is lehet rossz képet csinálni, a szakmai előképzettség befolyásolni fogja, hogy mit lát meg a szem és a végeredmény ennek megfelelő lesz. Figyelmeztetnek ezek a korai példák arra, hogy akármennyire praktikusnak tűnhet, nincs az a kérdőív, nincs az a jogszabályban lefektetett szempontrendszer, nincs az az értékleltár, amely kiváltja a szakember jelenlétét a helyreállítás folyamatában.

A kiállított anyagot szemlélve kicsit úgy érezhetjük magunkat, mint a *Murdoch mysteries* sorozat nézője. A feltaláló vénájú detektív és élénk fantáziájú segédtisztje ugyanis folytonosan olyan lehetőségeket feszegetnek az 1900-as évek környékén, amelyekről mi már tudjuk, hogy megvalósultak, mint a mobiltelefon, vagy a mikrohullámú sütő. A néző a múltba néz és a jövőbe lát egyszerre.

Olyan műemlékvédelmi kérdésekre gondolok, mint a szubjektív-objektív kérdése, amely a kiállításon például Myskovszky Viktor munkáinak lassan változó megítélésének történetében kerül élénk. A szemünknek ma már oly kedves

Myskovszky-felvételeket idővel heves kritika tárgyává tette az a változó szemlélet, amely szembeállította őket az előnyben részesített mérnöki precizitással. Nem idézi-e ez fel a mai rekonstrukciók során felemlegetett élményszerű bemutatás hangos követelését? Pedig az élményszerűség és az objektivitás nincs szükségszerű ellenmondásban – erre is van példa a korai anyagban, bár itt nem láthatjuk, de hadd hozzam fel nagy kedvencemet, a képzőművészeti képzettségű patológus Arányi Lajost. Az ő felvételi lapjain a helyszínt a művészi vénával megfestett távlati képek körvonalazzák. A részletekben azonban a precíz megfigyelő – patológus – áll előttünk, aki a vakolat egyenetlenségei alapján az épület korábbi történeti periódusait is képes felvázolni. Leolvasható építéstörténetet ad, ami egy mai topográfustól elvárt kompetencia.

A kiállításon tanúi vagyunk annak, ahogyan a szubjektivitás helyet ad az objektívebb, mérnöki szemléletnek, és ebben a 20. századi „modern műemlékvédelem” iránya sejlik fel; egy olyan markáns irány, amelyen felnövekedve azt gondolhattuk, hogy a műemlékvédelem az élményszerűség és az ideálkép megteremtésének csábítását végképp maga mögött hagyta. Ugyanakkor, amiről úgy véltük, hogy örökre megtaláltuk: a műemlékek forrásértéke, mint a műemlékvédelem megfellebbezhetetlen sarokpontja, az napjainkban éppen elveszni látszik.

Az utolsó húsz év történései tehát mindkét feltételezésre rácáfolni látszanak, így a korai útkeresés vitáiból azt szűrhetjük le, hogy a műemlékvédelemben nincs kitaposott út, az optimális döntést mindig újra és újra ki kell érlelni.

A jövőt vetíti előre rajz-fénykép párviadala is. Kezdetben mindkettő kizárólag az ábrázolás eszköze volt, s ilyen módon versenytársai egymásnak. Ma már tudjuk, hogy mindkettő sokkal inkább a megismerés eszköze, s egy jó kézi felmérési rajzért a kutató sokat adna. De a rajz a maga helyén nem váltja ki a digitális fényképezéssel megnyílt egészen új lehetőségeket, amely például éppen ezen intézmény gondozásában teszi lehetővé a magyarországi barokk falképfestészet újraértékelését a Barokk falképkorpusz megjelentetésével. Ez a lehetőség is ott lappang a kiállítás tablóin felvillantott történetekben.

Végezetül a kiállításnak még két elemére szeretnék kitérni. Az egyik a személyiség fontossága a műemlékvédelemben, amely a Rómer-hagyatékon keresztül kerül bemutatásra. Rómer nyilván nem hasonlítható senkihez és nem „tanulható”, hanem egy csodálatos jelenség a magyar műemlékvédelem történetében. Mégis, rajta keresztül érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a jó műemlékes szakemberre jellemző egyfajta korlátlan érdeklődés. Ugyanis nem a műfajt nézi, hanem műemléki érték-orientált. A sokfajta, előre nem definiált jelenségben számára a közös nevező a forrásérték. A környezetet az érdeklődésnek ebben a komplexitásában szemléli, és ezért képes meglátni a sajátost ott is, ahol az avatatlan szemlélő semmit nem lát és megdöbben, amikor egy pusztuló romhalmazban a szakember lelkesen „gyönyörűt” kiált.

A másik momentum, amit szeretnék kiemelni, az a Könyvtár önálló megjelenése, ami külön öröm. A műemléki könyvtár nagyon ritkán jelenik meg ilyen módon bemutatva. A kiállítás remekül érzékelteti, hogy ez a gyűjteményi egység is több rétegben megjeleníti a magyar műemlékvédelmi intézményrendszer történetét. Voltak szűk és bő esztendei, gyarapodott rendszeres gyűjtéssel, de a gyűjteményben kitapinthatók a műemlékvédelem meghatározó személyiségei és az érdeklődési irányok változásai is. Így vált unikális könyvtárrá, muzeális értékekkel bíró, naprakész műemlékvédelmi szakkönyvtárrá, amely különleges figyelmet és támogatást igényel a fenntartó részéről.

Nem szaporítva tovább a szót, a köszönet hangjával ajánlom figyelmükbe a kiállított anyagot. Köszönet a kollégáknak a létrehozásáért. Mindannyian, akik a gyűjteményeket használjuk, tudjuk, hogy milyen leterheltség mellett végzik azt a tudományos igényű feldolgozó munkát, amelynek e kiállítás egyik szép terméke.

Köszönet az új kezdet sugallatáért.

Köszönet azért a reményért, amit a digitalizálásról kiszivárgó hírek keltenek. A gyűjtemény gazdag – a kiállítás címéből kölcsönözve a szót – „készletének” digitális

hozzáférhetővé tétele régi adósság, s ha megvalósul, a műemlékvédelem nagy nyeresége lesz. Ez a szemelvényes bemutató is bizonyítja, hogy milyen szerteágazó forrásanyagról van szó, amelynek kutatására a műemlékvédelen kívül számos szakág tarthat igényt. Minél szélesebb körben ismertté válik, annál nagyobb az esély arra, hogy a műemlékvédelem ne sokak számára idegen és elszigetelt építésügyi specifikumként, hanem a magyar kultúrtörténet részeként épüljön be a tudományos köztudatba.